

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ, MESLEKİ AYLIK DERGİ

Cilt : XI Sayı 2
Mart - Nisan 1972

OSMANLI DEVLETİNDE VAK'ANÜVİSLİK MEMURİYETİ

MEHMET AÇIKGÖZOĞLU
TARİH ÖĞRETMENİ
İstanbul Fatih Koleji

Osmanlı tarihçiliği birkaç kola ayrılarak incelenebilir. Bunlar vakanüvis yani bir vakanın yazılmasına resmen tayin edilmiş olan resmi tarihçi ve kendiliğinden devrin vakalarını yazan özel tarihçiden ibarettir. Daima zikredilmesine rağmen, mahiyeti tamam olarak aydınlanmamış olan vakanüvislik müessesesi hakkında bir fikir vermek için bu yazıyı hazırladık. Zira bu hususta evvelce yazılmış olanlar birbirini aşağı yukarı tamamlamakla beraber tam bir fikir vermekten uzaktır.

Vakanüvis, Arapça mânası «vaka» «olay» kelimesiyle Farsça «yazmak» mânasına gelen «nüvis» kelimelerinden meydana gelmiş birleşik bir kelimedir. (1) Vakanüvislik müessesesi, Osmanlıların kuruluş yıllarında mevcut olan şehnameciliğin bir devamıdır. Osmanlı Tarihçileri hakkında bir eser yazmış olan Cemâleddin Efendiye göre; (2) Vakanüvislik ünvanı 1000 hicri, milâdi 1591 yılından evvel Şehnamecilik adıyla anılıyordu. Belki 1591 yılından sonra da anılmıştı.

Osmanlı tarihinin en eski tarzı XIV. asrın sonunda kurulduğu anlaşılan ve halk lisaniyle yazılmış basit takvimler ve vekâyinamelerden ibarettir. Esas Osmanlı tarihçiliği XV. asrın ortalarına doğru başlamıştır. XV. Asırda tarih yazma tarzına Şehnâmeçilik ismi veriliyordu. Konumuzla ilgili olduğundan, şehnamecilik memuriyeti ve bâzı şehnameciler hakkında biraz durmak herhalde uygun olacaktır. Gazâ meydanlarında kazanılan zaferlerin, şanlı bir destan makamında asırlara naklettirmek isteyen Osmanlı Padişahlarının bu gayeyi temin maksadiyle şehnameciliği ihdas ettikleri mâlumdur. Padişahın evsafını, şan ve zafer günlerini kaydetmek şehnamecinin vazifesiydi. (3) Şehnamecinin maiyetinde kâtipler, musevvirler ve müzehhipler vardı. Şehnamecilik de vakanüvislik gibi resmî mansıbdan addediliyordu. (4) Şehnameciler eserlerini ilk zamanlar manzum yazarlardı, bilâhare Lokman'dan itibaren mensur olarak da yazmaya başladılar. (5) Şehnamecilik tarzını ortaya ilk koyan XV. asrın başlarında yaşadığını bildiğimiz Germiyanlı Ahmedî ve kardeşi Hamzavî olmuşlardır. (6) Bu vazifeyi ilk defa ihdas eden Fatih Sultan Mehmet'dir. Fatih şairlerden Şehdi'ye Osmanlı Tarihinin şehname şeklin-

- (1) Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1955, Vakanüvis maddesi.
- (2) Cemâleddin, Âyine-i Zürafa, İstanbul, 1314.
- (3) Mehmet Zeki Pakalın, Aynı eser, sayfa 318.
- (4) Necip Asım, T.O.E.M., Osmanlı Tarihçileri ve Müverrihleri, İstanbul, 1329/1911, C. I: s. 41.
- (5) Mehmet Zeki Pakalın, Aynı eser, sayfa 318.
- (6) Selma Zeren, XVII. asır Osmanlı Müverrihleri, 1957, Tarih Sem. No 572.

de kaleme alınmasını emretmiş, fakat bu zat verilen emri yerine getirmeye zaman bulamadan vefat etmiştir. Şehnamecilik Kânunî Sultan Süleyman tarafından resmî bir vazife haline getirilmiş ve XVI. asrın başında Seyyid Lokman resmî şehnameci olarak tayin edilmiştir. (7) Daha sonra Tâlikî-zâde kâtip Mehmet mensur ve manzum olarak bu adda bir eser telif ettiği gibi aynı asrın sonlarında Hükmî Efendi de aynı vadede bir eser vücuda getirmekle görevlendirilmiştir. Hayatları malum olan ilk şehnameciler, yukarıda zikrettiğimiz gibi Fetullah Efendi, Eflâtun, Lokman, Taliki-zâde Kâtip Mehmet ve Hasan Hükmî Efendiler idi.

Bunlardan Lokman'ın «Hüner-nâme» adlı eseri, Topkapı sarayı kütüphanesinde dir. (8) Ayrıca Sultan II. Selim'in cülûsundan vefatına kadar olan senelerin vakalarını toplayan farsca ve manzum, «Selimnâme» adlı eseri Revan kütüphanesinde bulunmaktadır. (9) Bunun halefi olan Taliki-zâde Kâtip Mehmet'in ise «Revaniye», «Tebriziye» ve «Şehname-i Hümayun» namında üç eseri vardır. (10) Bundan sonra geldiği anlaşılan Hükmî Efendinin, şehnameci olduğu bilinmekle beraber bir eserine rastlanmamıştır. (11) Kânunî Süleyman'ın te'sis eylediği şehnamecilik Sultan II. Ahmet devri ortalarına kadar muntazam suretle devam etti. Ondan sonra her nasılsa terk olunmuştur. Yalnız Sultan Osman kendi zamanı hâdisâtını şair Nâdirî'ye emretmiştir ki bu zatın köprülü kütüphanesinde bir nüshası mevcut olan kitabının (2000) beyit olduğu anlaşılıyor. IV. Murat ise vakaların zaptı işini Mülhemî'ye irade eylemiştir. Mülhemî'nin «Şehinşah - nâme» isimli bir eseri vardır ki Revan Kütüphanesinde mevcuttur. Bu eserin mukaddimesi türkçe, geri kalan kısımları Farsçadır.

Şu halde şehnamecilik mansıbı hükmen Hükmî Efendi de hitam bulmuş, II. Osman ve IV. Murat devirlerinde birer kere ihya edilmek istenmişse de mühim değildir. Nihayet IV. Mehmet (Avcı), hicrî 1074 milâdî 1664 de şifâhî bir emirle Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa'yı vakaların zaptına memur kılarak vakanüvis tayin etmiştir. Bunun «vekâname» adlı eseri vardır. (Üniversite Ktb. 4140 numarada). Daha sonra II. Mustafa da aynı şekilde hareket ederek Silâhtar Fındıklılı Mehmet Ağa'yı zamanın vakalarını yazmaya memur etmiştir. «Silâhtar Tarihi» olarak bilinen eser bunundur. Bâzı tarihçiler Babinger (12) Abdurrahman Abdi Paşa'yı ilk resmî Osmanlı vakanüvisi olarak gösterirlerse de bu doğru değildir, resmî olarak ilk Osmanlı vakanüvisi Naima kabul edilmiştir.

Naima'nın vakanüvisliğe tayin tarihi 1700 olduğuna göre resmen devrin vukuatını yazmağa tayin edilmiş olan ilk şahıs odur. Ve gene bu tarih, vakanüvislik müessesesinin başlangıç tarihidir. (13) Vakanüvisliğin bir memuriyet olarak ne gibi memurlar kullandığı ve çalışma şekli, arzu edilen şekilde bütün teferruatıyla bilinmemektedir. Yukarıda bir parça temas ettiğimiz gibi resmi mansıbdan addedilen şehnameciliğin yerini alan bu memuriyetin, devletin

(7) Selma Zeren, XVII. asır Osmanlı Müverrihleri, 1957, tarih Sem. No: 572

(8) Mehmet Zeki Pakalın, Aynı eser, s. 318.

(9) Necip Âsım, Aynı eser, s. 44.

(10) Necip Âsım, Aynı eser, s. 44.

(11) Mehmet Zeki Pakalın, aynı eser, s. 318

(12) Babinger, İslam Ansiklopedisi, Vakanüvis maddesi, Fr.

(13) Cavit Baysun, İ.A. Naima maddesi.

tarihi hadiselerini kayd ve zapt işini gören bir müessese olduğunu bilmekteyiz. Tarihin lüzum ve faydası iyice anlaşılıp kendilerinden sonra gelen nesillere zamanlarından bir iz, bir eser bırakmak arzusu kendini gösterince, vakalar resmî memurlara tutturulmuş ve bu vakayinameler birer vesika olarak eskiler tarafından yenilere bırakılmıştır. İşte vakanüvislik bu ihtiyaca cevap vermek üzere kurulmuş bir müessesedir. Vakanüvisliğe iyi yazı yazanlarla beraber tecrübeli ve sır saklayan adamlar getirilirdi.

Vakanüvis olan kimse istediği ve dilediği şekilde yazı yazmakta serbest değildi. Bu zat devletçe zapt ve tahriri uygun görülerek kendisine verilen vesikalari kaydederdi. Bütün vesikaların vakanüvisle verilmesi icabetmezdi. Bundan dolayı vakanüvis tarihleri içinde (14) tevcihata taallük eden şeyler mühim bir yekûn teşkil ederdi. Tevcihat yani memuriyete tayin evrakı tahvil ve rüüs kalemlerinden ve neşriyata müteallik olanlar da teşrifat kaleminden vakanüvislere verilmek usulü mevcut idi. (15) Fakat bu usul, sonraları terk edilmiş ve vakanüvisler hâtıralar yazan bir kısım merak sahipleri gibi ne bulurlar ve işitirlerse tarih diye onları toplamaya başlamışlardır. (16) Sultan III. Selim zamanında bunu gören vakanüvis Halil Nuri Bey, vakayî'in zaptı işinin tanzimini bir takrir ile istediğinden; ondan sonra yazılmaya değer şeyleri divan-ı hümayun kalemlerinden olan Mektûbî Beylikçi ve Âmedi efendileri tarafından zapt edilecek hususatın derhal vakanüvisle verilmesi ve tevcihat ile teşrifatın da eskisi gibi yazdırılması emrolunmuştur. (17) (H. 1210 M. 1795). Bundan anlaşıldığına göre Osmanlı vakanüvisleri bütün vesai ki görmeyip, gizli olanları ağızdan, tayin ve teşrifat merasimi gibi pek ehemmiyetsiz şeyleri de tahvil, rüüs ve teşrifat kalemlerinden aldıklarından dolayı bu tarihlerde ehemmiyetli şeylere tesadüf edilmemektedir. Halil Nuri Bey, Vâsîf'ın basılmamış kısmı ve Cevdet Paşa ile Lütfî tarihleri vesikalardan istifade veya nakil itibariyle diğer vakanüvislerden daha zengin malzemeye maliktirler. Vakanüvislik hakkında söyleyeceklerimize şimdilik ilâve edecek başka malûmat bulamadık. Sırasıyla Vakanüvislerin bir listesini ve yazmış oldukları eserleri aşağıda bulacaksınız.

NAİMA

Osmanlı vakanüvisleri arasında mümtaz bir mevkie sahip olan Naima'dan biraz bahsetmek yerinde olacaktır. Asıl ismi Mustafa, mahlâsı Naim dir. 1655 tarihinde Halep'te doğmuştur. Genç yaşta İstanbul'a gelmiş saray hizmetine girmiştir. Sadrazam Amca-zade Hüseyin Paşa ile münasebet peyda ederek, tarihe meraklı olan bu zatın teveccühünü kazandı. Sadrazamın emriyle 1700 de tarih yazmaya memur edildi. Naima Efendi; «Ravzatü'l - Hüseyin fi Hülasatı Ahbârî'l - Hafi keyn» adlı tarihi ile haklı olarak şöhret yapmıştır. Eseri, bir romancı edası taşıyan hikâye tarzı, hâdiselerin iç yüzünü aydınlatan tafsilâtı, zamanına göre sade, nükteli ve imalı ifadesi sayesinde celbettiği rağbet ve alâkayı zamanımıza kadar muhafaza eden tarihlerden biri olmuştur. Naima, yazacağı tarihi daha etraflı bir hale getirmek için başka kaynaklardan da faydalanmıştır. Başlıca me'hazları arasında Kâtip Çelebi,

(14) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Donanma ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1948, s. 64.

(15) İsmail Hakkı Uzun çarşılı, Aynı eser, s. 64.

(16) Cevdet Paşa, Cevdet Tarihi, Cilt VI, s. 221.

(17) Cevdet Paşa, Aynı eser, s. 221.

Peçuyly İbrahim, Vecihi, Kara Çelebi - Zade Abdülaziz Efendiler ile Abdi Paşa'yı zikretmek mümkündür. Naima'nın bizzat görüşerek bilgi edindiği kimselerin başında Ma'anoğlu Hüseyin Bey gelir. Naima Tarihi çok okunan ve herkes tarafından kaynak addedilen bir eserdir. İfadesinde Şârih'ül Menar - zade'nin tesiri çok görülür. (18) Nama Tarihi olarak bildiğimiz eseri 1591-1656 seneleri vakalarını ihtiva eder. Naima'dan sonra Rifat Efendi isminde bir zatın vakanüvis olduğu elde edilen vekayiname müsveddelerinden anlaşılıyor.

Müverrih Raşit bunun müsveddelerinden istifade etmiş ve hatta bâzı yerlerini aynen tarihine geçirdiği halde Rifat Efendi'den bahsetmemiştir. Şu halde Naima'dan sonra Rifat Efendi vakanüvis olup onun bıraktığı yerden yazmışsa da eseri müsvedde halinde kalıyor. Rifat Efendi bunları, yeni vakanüvis Raşit'e devretmiştir. (19)

RAŞİT MEHMET EFENDİ :

1714 tarihinde vakanüvis olmuş, 1722 de azledilmiştir. (20)

1660 - 1721 seneleri vakalarını ihtiva eden bir eser yazmış olup, III. Ahmet ve Nevşehirli İbrahim'i etraflıca tetkik etmektedir.

KÜÇÜK ÇELEBİ - ZADE ASIM EFENDİ :

1722 de vakanüvis olup, Raşit'in bıraktığı yerden 1728 e kadar yedi senelik kendi ismine izafeten «Asım Tarihi» adlı eseri ile Raşit tarihinin zeylini meydana getirmiştir. (21)

SAMİ EFENDİ :

Asıl ismi Mustafa'dır. 1730 tarihinde vakanüvis olarak vazife görmüştür. Umumiyetle «Sâmi Tarihi» olarak bilinen eseri 1730 da Patrona Halil isyanı ile I. Mahmut'un tahta çıkarılması hadiselerini; bu sırada vuku bulan iç ve dış olayları ihtiva etmektedir. Müsvedde halinde bulunan eseri sonradan Suphi Mehmet Efendi tarafından tanzim edilerek kendi tarihine nakledilmiştir. Nitekim bu eser «Sami, Suphi ve Şâkir Tarihi» ismiyle maruftur.

Sâmi Efendi'den sonra Şâkir Efendi 1733 yılında vakanüvisliğe tayin edilmiştir. Bunun da bir miktar yazdığı vekayii Suphi Tarihinde görmekteyiz.

SUPHİ MEHMET EFENDİ :

1739 yılında vakanüvis olmuş ve 1743 yılına kadar bu vazifeyi ifa etmiştir. «Suphi Tarihi» nâmiyle anılan eseri mukaddime ve metin olmak üzere iki kısımdır. Mukaddime kısmı vakanüvis Sami ve Şâkir Tarihleriyle bâzı vesikalardan toplanan malûmattan mürekkep olup, 1730-1739 senelerinin vakalarını anlatır. Metin kısmı ise Patrona Halil isyanını etraflıca tetkik etmesiyle beraber 1742 senesine kadar devam eden Osmanlı vakalarının tarihidir.

(18) Cavit Baysun, İslâm Ansiklopedisi, Naima maddesi. 90. cüz, s. 44.

(19) Mehmet Zeki Pakalın, aynı eser s. 318.

(20) Cemalettin, Aynı eser.

(21) Lütfi, Lütfi Tarihi, İst. C. I. s. 4.

İZZİ SÜLEYMAN EFENDİ :

1743 yılında Suphi Mehmet Efendi'nin yerine vakanüvisliğe getirilmiştir. Kendi ismine izafeten «İzzi Tarihi» olarak tanınan eseri Suphi Tarihinin zeyli olup 1744-1747 senelerinin vakalarını ihtiva etmektedir.

RAHİMİ EFENDİ :

1747 de vakanüvisliğe tayin edilmiştir. Hâkim, Çeşmi-zade Mehmet Sait, 1770 yılında vakanüvis olan Musa-zade Mehmet Abdullah ve 1775 de tayin edilen Behçeti Efendilerin tutmuş oldukları vakalar Vâsıf Tarihinde dercedilmiştir.

SÜLEYMAN MOLLA :

1776 yılında vakanüvislik yapmıştır. Birkaç vakadan olan eseri «Enveri Tarihindedir.»

ENVERİ SADULLAH EFENDİ :

1769-1776-1786 ve 1790 yıllarında dört defa vakanüvislik vazifesini ifa etmiştir. Enveri vakanüvis olarak 1768-1791 yılları arasındaki vekayii yazmıştır. Sonradan birçok eserlere kaynak olan bu eser üç cilt halinde toplanmıştır.

EDİB EFENDİ :

1789 da III. Sultan Selim'in cülûsunu müteakip vakanüvisliğe tayin edilmiştir. Bundan sonra 1792 yılında yeniden vakanüvislik vazifesini ifa eden Edip Efendi, aynı zamanda şair olup kendi ismine izafe edilen eserinde «Tarih-i Edip» 1787-1792 yılları vakalarını tetkik etmekte, bilhassa İstanbul hadiseleri üzerinde durmaktadır.

HALİL NURİ BEY :

1798 yılında Enveri'nin yerine vakanüvis tayin edilmiştir. 1794-1798 yılları arasındaki vukuatı anlatan bir eseri vardır. Yazmalar arasında, Süleymaniye kütüphanesinde 239 numarada bulunmaktadır.

AHMET VASİF EFENDİ :

1783 ila 1786 yılları arasında vakanüvislik yapmıştır. Daha sonra 1800 yılında yeniden vakanüvis olmuştur. Enveri ve Hâkim tarihlerinden de istifade etmek ve bunları kısmen kaynak olarak kullanmak suretiyle 1752 ila 1805 yılları vakalarını ihtiva eden «Mehasin ü'l-Âsar ve Hakayikül-Ahbar» ismi ile bir Osmanlı Tarihi kaleme almıştır. 1774 yılına kadar olan kısmı iki cilt halinde basılmıştır. 3 üncü ve 4-üncü ciltler yazma olarak (İst. Üniversitesi Kütüphanesinde 6012, 6013 numarada) bulunur.

Bundan sonra, 1805 te vakanüvis olan Pertev Efendi ve 1807 yılında tayin edilmiş olan Amir Bey'in yazdıkları bâzı vukuat Âsım Tarihinde görülmektedir.

AHMET ÂSİM EFENDİ :

1807 ve 1819 yılları arasında vakanüvislik yapmış bir zat olup «**Asım Tarihi**» olarak bilinen eseri 1787 ile 1807 yılları arasında geçen vakaları anlatmaktadır.

ŞÂNİ-ZÂDE EFENDİ :

1819 ve 1824 seneleri arasında vakanüvislik hizmetinde bulunmuştur. 1808 ile 1821 yılları vakalarını anlatan eseri mevcuttur. Ayrıca Fransızcadan askerî kanunları terceme etmiştir.

ESAT EFENDİ :

1825 yılında Şâni-zade'nin yerine vakanüvis olmuştur. Şani-zadeye zeyl olarak 1821 den 1825 yılına kadar devam eden olayları toplayıp 2 ciltlik Osmanlı Tarihi vücuda getirmiştir. Ayrıca «**Üssü Zafer**» adlı eserinde Yeniçeri ve Eşkinçi Ocağının kaldırılmasına dair esaslı malumat verir. 1831 tarihinde Takvim-i Vekâyi yayınlar.

Esat Efendiden sonra, **Recai Mehmet Efendi**, **Âkif Paşa-zade Naili Efendi** az bir müddet vakanüvislik hizmetinde bulunmuşlardır.

CEVDET PAŞA :

Abdülmecit, Kırım harpleri esnasında kendisini çağırıp bir tarih yazmasını emretmiştir. 12 ciltlik 1774 tarihinden 1826 yılına kadar olan vakaları anlatan **Tarih-i Cevdet** isimli eseri vardır. Diğer eseri «**Tezâkir**» dir.

LÜTFİ EFENDİ :

1864 yılında vakanüvis tayin olunmuştur. 12 ciltlik bir tarihi vardır, bunun 8 cildi tabedilmiştir. Eserinde 1825 ile 1867 seneleri vakalarını anlatmaktadır. 1869 tarihinde vakanüvislik memuriyetinden tekaüd olmuştur.

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY :

Meşrutiyetin ilâmı ve **Tarihi Osman'ı Encümeni'nin** teşekkülünden sonra vakanüvis olmuş ve Lütfi Efendi'nin bıraktığı yerden başlaması emrolunmuştur. Fakat Abdurrahman Şeref Bey bunu yapmamıştır. Bu zat **Tarihi Osmanî Encümeni'nin** başkanlığını yapmış ve burada kıymetli yazıları vardır. Ayrıca «**Tarihi Devlet-i Osmanîye**» adlı kendi devri vakalarını anlatan bir eseri vardır.

*

* *